

O podziale kulturowo-cywilizacyjnym narodów bałkańskich i środkowoeuropejskich

Dokonując analizy kategorii „naród”, zauważa się występowanie elementów implikujących jego proces ukształtowania się. Wśród najbardziej nośnych wyróżnia się m.in.: mowę (język), religię, dziedzictwo kulturowe, obyczaje oraz tradycję¹.

Nośniki te decydują o obliczu danego narodu – jego tożsamości – umieszczając go zarazem w określonej przestrzeni kulturowo-cywilizacyjnej, z którą się utożsamia. W wielości jego definicji zauważa się, iż mianem narodu określa się: „wspólnoty o wysokim stopniu zorganizowania politycznego, mające silne struktury instytucji politycznych oraz odznaczające się dużym potencjałem cywilizacyjnym”². Jeśli naród jest podmiotem, związanym z historią i rozwojem, do której przynależy, to ta przynależność wywiera decydujący wpływ na jego funkcjonowanie i wykorzystanie potencjału kulturowego, bez względu na doświadczenia historyczne, które stało się jego udziałem³. Mniej istotne ze stanowiska nauki o cywilizacji jest określenie, czy dany naród jest: tworem historycznym, państwowym, nowoczesnym, bądź „dużym” lub „małym”. Czynniki kulturowo-cywilizacyjny jest jednym z podstawowych determinantów, stanowiących o samookreśleniu tożsamości przez poszczególne narody europejskie. Dla niektórych z nich przynależność do danego kręgu jest konsekwencją ekspansji, oraz świadomego wyboru i chęci partycypowania przez kształtujący się naród w wartościach i ładzie, charakterystycznym dla tej cywilizacji (np. Polacy, Węgrzy, Czesi). Dla innych narodów proces kształtowania swej tożsamości narodowej przebiegał na obszarze już zdominowanym przez określony krąg kulturowo-cywilizacyjny (np. Serbowie, Bułgarzy).

Zauważa się, że proces kształtowania się narodów europejskich nastąpił w pierwszej połowie średniowiecza, natomiast jego krystalizacja jest dorobkiem wieków późniejszych. Wymienia się trzy strefy państwowotwórcze (będące dla wielu narodów jednocześnie narodotwórczymi), w których ten proces miał swój początek:

1. śródziemnomorska – w której dziedzictwo dorobku cywilizacyjnego imperium rzymskiego było najsilniejsze (Bizancjum, Italia, Hiszpania, Francja oraz Nadrenia);

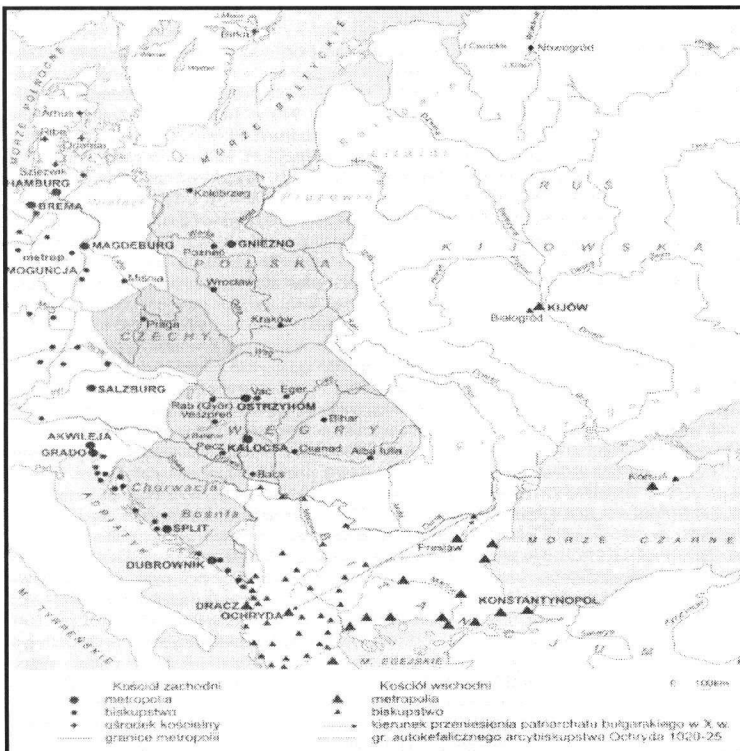
¹ Por. A. Chodubski, *Jednostka, naród, państwo*, [w:] *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, red. B. Szmulik i M. Żmigrodzki, Lublin 2006, s. 148–149.

² *Ibidem*, s. 150.

2. peryferyjno-rzymsko-bizantyjska – zawarta w systemie „limesów” rzymskich (Bałkany, Bawaria, Frankonia, wschodnia Saksonia, Fryzja oraz Brytania i Irlandia);
3. pogańska, tzw. „barbarzyńska” – mieszcząca się w Europie poza zasięgiem rzymskich „limesów” (plemiona wschodnio- i zachodniosłowiańskie, turkskie, alkańskie, bałtyjskie, ugrofińskie oraz plemiona germańskie z obszaru Skandynawii)⁴.

W każdej z tych stref, od wczesnego średniowiecza, pojawiał się, mający dynamiczny charakter, proces kształtowania się, a niekiedy rozpadu narodów. Na procesy te wielokrotnie wpływ miały czynniki zewnętrzne. Wymienia się m.in.: konflikt pomiędzy odziedziczonym uniwersalizmem cesarstwa rzymskiego a papięstwem, pewne „upośledzenie”

Nowe chrześcijaństwo około 1000 roku – podstawy Europy Środkowo-Wschodniej

Źródło: J. Kłoczowski, *Młodsza Europa. Europa Środkowo-Wschodnia w kręgu cywilizacji chrześcijańskiej średniowiecza*, Warszawa 1998, s. 44.

³ Por. F. Koneczny, *Prawa dziejowe*, Komorów 1997, s. 345–346.

⁴ Por. G. Labuda, *Kształtowanie się systemu państw i narodów europejskich*, [w:] *Narodziny średniowiecznej Europy*, red. H. Samsonowicz, Warszawa 1999, s. 292–293; S. Kwiatkowski, *Średniowieczne dzieje Europy*, Warszawa 2006, s. 237.

procesów narodotwórczych na terenach bezpośredniej sukcesji rzymskiej (Grecja, Italia, Hiszpania) a także w jej bezpośrednim sąsiedztwie (Bałkany) – zaznaczając w tym względzie odmiennosc i wyższość tych procesów w strefach peryferyjnej i częściowo barbarzyńskiej, utratę państwowości – wstrzymującą proces narodotwórczy – będącą skutkiem aneksji, podboju lub okupacji danego narodu, formowanie świadomości narodowej poprzez podkreślanie „własnych” praw i zalet a deprecjonowanie „cudzych”, postępującą chrystianizację poszczególnych obszarów – podkreślając uległość i zależność Kościoła prawosławnego – bizantyjskiego od władzy świeckiej⁵.

Zauważa się, iż trwający kilka wieków proces chrystianizacji Europy doprowadził do wytworzenia się jej podziału kulturowo-cywilizacyjnego, u podstaw którego leżała decyzja (w większości przypadków elit tworzącego się narodu) o recepcji wartości, charakterystycznych dla cesarstwa zachodniorzymskiego lub bizantyjskiego, a w późniejszym okresie dla Kościoła rzymskiego bądź prawosławnego. Powstała w ten sposób granica, która podzieliła wspólnoty słowiańskie o innym etnosie, przybyłe do Europy w różnych etapach okresu wędrówki ludów wczesnego średniowiecza.

Granica przebiegała przez środek Bałkanów, skutkując tym, że Serbowie i Bułgarzy zostali związani z prawosławiem, natomiast Słowenci i Chorwaci z katolicyzmem. Wydłużając tę granicę na północ, w kręgu prawosławia znaleźli się: Rumuni, Ukraińcy i Białorusini, zaś w kręgu wpływów katolicyzmu: Węgrzy, Czesi, Słowacy, Polacy, Bałtowie, Estończycy i Finowie⁶.

Naród Europy Środkowo-Wschodniej, podzielić można na trzy grupy państw, charakteryzujących się, specyficznymi cechami, mającymi wymiar przynależności kulturowo-cywilizacyjnej:

1. Polska, Czechy, Słowacja, Węgry oraz Słowenia – zachodnia Europa Środkowa;
2. Litwa, Łotwa, Estonia – północna Europa Środkowa;
3. Bułgaria, Rumunia, kraje postjugosłowiańskie i Albania – południowa Europa Środkowa⁷.

Największe zróżnicowanie na płaszczyźnie kulturowo-cywilizacyjnej występuje wśród narodów zaliczanych do południowej Europy Środkowej. Wpływy kultury łacińskiej, katolicyzmu, bizantyjskie, prawosławia, związki z Rosją a później z Moskwą, dominacja turecka, to główne czynniki, które odegrały znaczącą rolę dla tożsamości tych narodów. Specyfika tzw. kotła bałkańskiego wyróżnia ten obszar na tle Europy od wieków średnich aż po XXI w. Charakterystyczne dla tego regionu ścieranie się wpływów kultury łacińskiej oraz bizantyjskiej, powiązanych z katolicyzmem i prawosławiem, stanowiło

⁵ Por. B. Zientara, *Świt narodów europejskich. Powstawanie świadomości narodowej na obszarze Europypokarolińskiej*, Warszawa 1985, s. 331–332; J. Kłoczowski, *Młodsza Europa. Europa Środkowo-Wschodnia w kręgu cywilizacji chrześcijańskiej średniowiecza*, Warszawa 1998, s. 474; G. Labuda, op.cit., s. 334–336.

⁶ Por. A. Chodubski, *Europejska uniwersalizacja kulturowa a współczesny proces unifikacji świata*, „Gdańskie Studia Międzynarodowe” 2007, nr 1–2, s. 10.

⁷ Por. E. Czjomer, L. W. Zyblikiewicz, *Zarys współczesnych stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2007, s. 358.

w średniowieczu najistotniejszy czynnik wywierający wpływ na kształtowanie się tożsamości kulturowo-cywilizacyjnej narodów tam żyjących. Dualistyczny podział ulegał istotnej zmianie wraz ze stopniowym opanowywaniem kolejnych obszarów przez Imperium Osmańskie, które po upadku Konstantynopola w 1453 r. stało się hegemonem tej części Europy, zmieniając układ społeczno-polityczny Bałkanów. Obok katolicyzmu i prawosławia pojawił się islam. Napłynęła ludność pochodzenia tureckiego, stając się warstwą uprzywilejowaną nad narodami o innym etnosie (Bułgarzy byli już wówczas zeslawizowani). Panowanie tureckie na Bałkanach sprawiło, iż region ten został odcięty od znaczących wpływów kultury europejskiej do XIX w., pogłębiając dysproporcje między Europą a Bałkanami, wykształcając poczucie wspólnoty i odrębności narodów bałkańskich. Współistnienie na tym obszarze islamu i chrześcijaństwa – podzielonego na katolicyzm i prawosławie implikowało antagonizmy etniczno-kulturowe, zarazem wywierając wpływ na polaryzację wyraźnego podziału kulturowo-cywilizacyjnego narodów tej części Europy: wpływy zachodnie i katolickie (np. Chorwaci), tradycja bizantyjska, prawosławna, związki z Rosją a później Rosją (np. Serbowie, Macedończycy, Bułgarzy), wpływy tureckie oraz islamskie (np. Bośniacy i Albańczycy)⁸.

Rozwój terytorialny Imperium Osmańskiego w Europie (1355–1683)

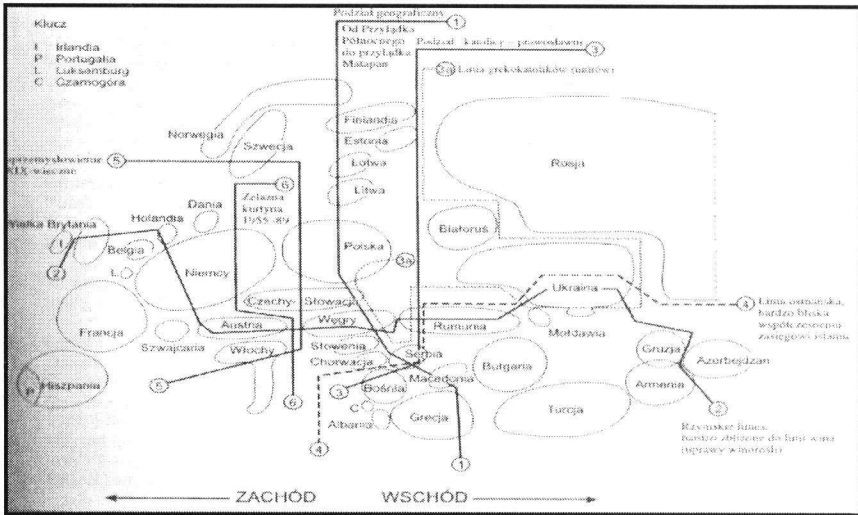

Źródło: N. Davies, *Europa*, Kraków 1998, s. 1267.

⁸ Por. A. Garlicka, *Balkany a Europa w XIX i XX w.*, [w:] *Dziesięć wieków Europy. Studia z dziejów kontynentu*, Warszawa 1983, s. 366; D. Janicka, *Historia społeczna i polityczna Europy*, Toruń 2007, s. 19.

W wielości linii podziałów oraz granic dzielących Europę o charakterystycznych, typowych dla nich cechach wynikających z uwarunkowań kulturowych i cywilizacyjnych, wykazujących różny stopień trwałości w perspektywie historycznej, zauważa się wyjątkowe znaczenie jednej z nich.

Wschód – Zachód: linie podziału w Europie

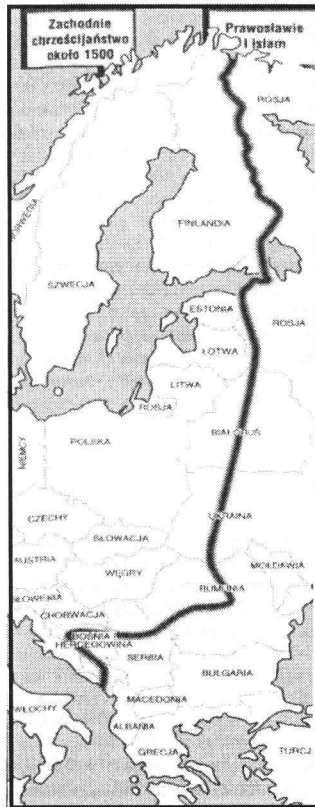
Źródło: N. Davies, *Europa*, Kraków 1998, s. 43

Przecinający Bałkany południk 19 stopnia jest początkiem jednej z najtrwalszych linii podziału Europy o charakterze kulturowo-cywilizacyjnym. Cesarz Dioklecjan (284–305 r.), dokonując podziału imperium na część wschodnią i zachodnią wzdłuż tego południka, zapoczątkował podział językowy, wyznaniowy i cywilizacyjny, obszaru wchodzącego w skład cesarstwa. Wraz z postępującym procesem chrystianizacji Europy linia tego podziału przesunęła się w kierunku północnym, stając się trwałą granicą dla Europy Środkowo-Wschodniej, podzielonej na krąg zachodni, łaciński i wschodni, bizantyński. Narody w tej części Europy kształtowały swą tożsamość na podstawie przynależności bądź do kręgu zachodniego lub alternatywnie wschodniego⁹. Ten podział zauważa się w przypadku Słowiańszczyzny, gdzie Ruś powiązana i utożsamiana z kręgiem wschodnim, porównywalna jest tylko z Bułgarią, a w skutek późniejszych procesów także z Serbią. Pozostałe narody słowiańskie rozwijały się w kręgu wpływów zachodnich, łacińskich¹⁰.

⁹ Por. J. Bohdanowicz, M. Dzięcielski, *Zarys geografii historycznej i politycznej cywilizacji. Podstawy metodologiczne*, Gdańsk 1998, s. 254–255; L. Leciejewicz, *Nowa postać świata. Narodziny średniowiecznej cywilizacji europejskiej*, Wrocław 2000, s. 432–433.

¹⁰ G. Labuda, op.cit., s. 315.

Wschodnia granica zachodniej cywilizacji

Źródło: S. P. Huntington, *Zderzenie Cywilizacji*, Warszawa 2000, s. 231.

W XIX w. dobił końca, zapoczątkowany ponad tysiąc lat wcześniej, proces epigenezy narodów europejskich. Był to proces mający wymiar zarówno: poziomy ale i pionowy. Epigeneza pozioma, polegająca na samookreśleniu się przez każdy naród wobec innych, będących sąsiadami bądź nad danym narodem dominującymi, jest jednym z najistotniejszych czynników wpływających na określenie własnej tożsamości. W Europie Środkowo-Wschodniej proces epigenezy, żyjących na jej obszarze narodów charakteryzował się tym, iż narody prawosławne dokonywał swej integracji z pewnym opóźnieniem w porównaniu ze swymi sąsiadami związanymi z kręgiem zachodnim¹¹. Specyfiką tego regionu była rzeczywistość, że wszystkie narody egzystujące wzdłuż granicy kulturowo-cywilizacyjnej dzielącej Europę Środkowo-Wschodnią i Bałkany podlegały dominacji trzech mocarstw, z nielicznymi wyjątkami do czasu zakończenia I wojny światowej:

¹¹ K. Pomian, *Europa i jej narody*, Gdańsk 2004, s. 123, 156.

1. Cesarstwo Austro-Węgierskie:

- Chorwaci
- Czesi
- Polacy
- Rumuni
- Serbowie
- Słowacy
- Słoweńcy
- Ukraińcy
- Węgrzy

2. Imperium rosyjskie:

- Białorusini
- Estończycy
- Litwini
- Łotysze
- Polacy
- Ukraińcy

3. Imperium osmańskie:

- Albańczycy
- Bośniacy
- Bułgarzy
- Grecy
- Macedończycy
- Serbowie¹².

Nasilające się od drugiej połowy XIX w. ruchy narodowościowe, a także zmiany sytuacji geopolitycznej w Europie, objęły zasięgiem również Europę Środkowo-Wschodnią. Rozpad wielonarodowych imperiów i monarchii, głoszone przez Wodorowa Wilsona i Włodzimierza Lenina hasła o prawie narodów do samostanowienia, implikowały procesy niepodległościowe i państwowotwórcze narodów bałkańskich i środkowoeuropejskich. Poszukiwały one własnej etnogenezy oraz tożsamości kierując się przesłankami: język, religia, tradycja oraz dziedzictwo kulturowo-cywilizacyjne. Powstawanie państw narodowych w Europie Środkowo-Wschodniej i na Bałkanach zapoczątkowane w drugiej połowie XIX w. (np. Bułgaria i Rumunia 1878 r.) dobiegł końca w latach dziewięćdziesiątych XX w. (np. Chorwacja i Słowenia 1991 r. czy Słowacja 1993 r.). Proces ten skutkował konfliktami zbrojnymi, zmianami granic państwowych oraz „czystkami” etnicznymi, co z kolei doprowadzało do niestabilności stosunków społeczno-politycznych w tej części Europy. Zauważa się występowanie w Europie Środkowo-Wschodniej nacjonalizmu etniczno-językowego, który niesie treści kolektywistyczno-autorytarne¹³.

¹² Por. M. Hroch, *Małe narody Europy. Perspektywa historyczna*, Wrocław 2008, s. 10–51.

¹³ J. Baszkiewicz, *Władza*, Wrocław 2009, s. 171.

Mająca wielowiekową tradycję wspólnota kulturowo-cywilizacyjna poszczególnych narodów bałkańskich i środkowoeuropejskich, uwidacznia się we wzajemnych relacjach pomiędzy nimi. Kontakty i współpraca w ramach Grupy Wyszehradzkiej, poparcie RFN i Watykanu jako pierwszych państw dla Chorwacji i Słowenii, po ogłoszeniu przez te kraje niepodległości w 1991 r., aprobata Rosji udzielona Serbii w konflikcie o Kosowo, czy protureckie sympatie Bośniaków, potwierdzają, że powiązania kulturowo-cywilizacyjne odgrywają istotną rolę dla narodów tej części Europy. Uwidacznia się zarazem jak wielkie znaczenie dla Europy ma granica przebiegająca od Bałkanów, przez Europę Środkowo-Wschodnią, po Finlandię. Jest to linia cywilizacyjnego podziału kontynentu wzdłuż wschodnich granic Chorwacji, Słowenii, Węgier, Słowacji, Polski, Litwy, Łotwy, Estonii i Finlandii¹⁴.

¹⁴ J. Bohdanowicz, M. Dzięcielski, op.cit., s. 158.